

ОСОБЛИВОСТІ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ

УДК 351.82:304

Новакова О. В.

**КОМУНІКАТИВНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ДОВІРИ ДО ВЛАДИ
В УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ**

В статті проаналізовано динаміку розвитку процесів легітимації політичної влади в Україні, особливості сучасного етапу відносин між владою та громадянським суспільством. Зазначено, що довіра до влади в українському суспільстві крихка та надмірно персоніфікована, формується під домінуючим впливом нераціональних маніпулятивних чинників. Обґрунтована провідна роль розвитку комунікативних процесів у вигляді постійної функціональної співпраці державних інститутів та громадян у процесі набуття стабільної раціональної довіри до влади.

Ключові слова: легітимність, довіра, політична комунікація, політична влада, громадянське суспільство.

Легітимність влади, яка складається з легальності існування та довіри і підтримки з боку громадян, є важливим чинником розвитку політичних процесів трансформації суспільства. Проведення масштабних змін, намагання перевести політичну систему на новий якісний рівень функціонування потребує консолідації зусиль усього суспільства, розуміння та позитивного сприйняття стратегічних цілей розвитку.

Відомий іспанський філософ Х. Ортега-і-Гассет сутність легітимності вбачав у «колективній вірі усього народу», що представники влади дійсно мають право здійснювати відповідні повноваження. Важливо підкреслити, має значення не почуття окремого громадянина, а колективне вірування, загальний політичний консенсус. Таким чином, «основою легітимності є політичний консенсус або соборність» [1, с. 191–192].

Особливість політики полягає в тому, що вона виконує специфічну функцію щодо інших форм соціальної дії. Тільки в її межах приймаються рішення, обов'язкові для всіх членів певного суспільства. Важливе значення для виконання цієї функції має лояльність тих, кого торкаються прийняті рішення. Лояльність виникає як наслідок відповідності політичного рішення до ціннісних уявлень населення про суспільні блага. Віра в легітимність виникає тоді, коли діючі правила, які визначають хто, коли і в якій послідовності може приймати рішення, розглядаються як обов'язкові, незалежно від оцінки самих рішень, що приймаються при слідуванні цим правилам [2, с. 95–96].

Для українського суспільства проблема формування довіри до влади ускладнюється негативним історичним контекстом, коли влада завжди була «чужа», ворожа, насильницька, і, відповідно, не заслуговувала на підтримку. Україна позбулася колоніального статусу вже 28 років тому, але влада досі так і не стала «своєю», про що свідчать як соціологічні дослідження рівня легітимності основних інститутів влади, так і форми боротьби українців за свої права. На думку Г. Зеленько, оскільки українська держава «перебуває у перманентній стагнації, найбільш ефективним каталізатором змін є неконвенційні форми протесту – майдани або тиск «колективного Заходу» [3, с. 43].

За роки незалежності наша країна пережила декілька масових протестів, коли зневіра громадян у здатності та бажанні влади виконувати поставлені перед нею завдання виливалася у прагнення докорінно змінити владу у революційний спосіб. Таких протестних етапів, як відомо було три – у 1994, 2004 та 2013–2014 рр. Після кожного з таких протестів формувалася не новий період суспільно-політичного розвитку, а за логікою «квадратного колеса» наступало певне «затишшя», коли суспільство пасивно очікувало позитивних змін у своєму житті від чергових «месій», але досить швидко розчаровувалося і знов поверталася до зневіри. Певною закономірністю таких своєрідних циклів у відносинах між владою та громадянами було те, що кожного разу хвиля протесту була вищою та потужнішою, а термін авансованої довіри скорочувався. Так, напередодні президентських виборів 2019 р. рівень довіри громадян до владних інституцій демонстрував не просто низькі, а від'ємні показники:

президент (-46%); Верховна Рада (- 69%); уряд (-55%) [4]. На думку автора, результати президентських та парламентських виборів 2019 р. в Україні можна також розглядати як виявлення четвертої хвилі масового протесту громадян, оскільки понад 70 % виборців виступили за кардинальну зміну існуючої влади. Ця ситуація продемонструвала декілька нових рис у порівнянні з попередніми протестними періодами.

По-перше, пересічні українці та представники альтернативних еліт, що претендували на роль лідерів думок і організаторів громадянської поведінки, зрозуміли, що для повалення попередньої влади не треба виходити на Майдан, достатньо ефективно використати легітимні засоби, що існують в суспільстві. Звичайно, ця можливість пов'язана зі значним демократичним прогресом, який був досягнутий завдяки завоюванням Революції Гідності, що привели до часткового оновлення влади, очищення виборчого процесу від масових фальсифікацій, створення об'єктивних умов для організації прозорих конкурентних виборів. Сумнівною виглядає реалізація такого масового протесту у легітимний спосіб за часів, наприклад, Л. Кучми чи В. Януковича, коли за рахунок адміністративного та олігархічного ресурсів результати виборів були значною мірою контрольованими.

По-друге, «четверта хвиля» протесту характеризувалася найбільшим масштабом. Вона охопила майже усю територію України, на відміну від попередніх, де, не дивлячись на масовість, все ж організатором виступав певний регіон та його еліта. Як відомо, у другому турі президентських перегонів 2019 р. В. Зеленський переміг П. Порошенка у всіх областях України, окрім Львівської – це вражаючий результат не лише для України, але і для будь-якої демократичної країни, що підтримує організацію рівних конкурентних виборів.

Можна багато говорити про причини такого вибору громадян, але безпрецедентна ефективність результату є очевидною. Навіть за часів В. Януковича та жорсткого домінування «Партії регіонів», коли кожного шахтаря, працівника металургійного підприємства або бюджетної сфери «чітко мотивували» щодо вибору, таких результатів не було. У 2010 р. В. Янукович у другому турі випередив Ю. Тимошенко усього на 3,48%, отримавши 48,95% голосів виборців, тобто різниця між двома кандидатами, як це було підтверджено в Центральній виборчій комісії, склала близько 888 000 голосів [5]. Потужна перемога В. Зеленського свідчить, зокрема, і про високу ефективність мобілізації населення за допомогою сучасних технологій інформаційного впливу та активного використання комунікативних практик спільної діяльності.

Сьогодні наше суспільство переживає черговий період злету авансованої довіри до інститутів та лідерів політичної влади. За даними опитування, проведеного Центром Разумкова 6–11 вересня, 70% українців позитивно оцінюють діяльність президента В. Зеленського та 44% – діяльність Верховної Ради. Більш докладно рейтинг оцінки діяльності влади можна проілюструвати таблицею.

Таблиця 1. Рейтинг оцінки діяльності інститутів влади після президентських та парламентських виборів 2019 р. в Україні

Інститут політичної влади	Позитивна оцінка (%)	Негативна оцінка (%)	Рейтинг
Президент України	70	9	+ 61
Парламентська фракція «Слуга народу»	50	11	+ 39
Кабінет Міністрів України	45	8	+ 37
Верховна Рада України	44	10	+ 34
Парламентська фракція «Голос»	23	35	- 12
Депутатська група «За майбутнє»	9	28	- 19
Парламентська фракція «Батьківщина»	23	44	- 21
Парламентська фракція «Опозиційна платформа - За життя»	17	54	- 37
Парламентська фракція «Європейська солідарність»	14	59	- 45

Рейтинг складено автором за результатами опитування Центру Разумкова [6]

Цей рейтинг додатково пояснюється показниками соціально-політичних налаштувань українців, що кардинально змінилися після перемоги В. Зеленського: 57% (18% у 2018р.) опитаних вважають правильним напрямком розвитку країни; лише 17% (70% у 2018р.) дотримуються протилежної позиції; 62% опитаних переконані, що діяльність нової влади приведе до покращення ситуації в країні, а 7% заявили про песимістичні очікування. Якщо ж говорити про безпосередню довіру, а не оцінку діяльності, то більшість опитаних довіряє Президенту України (74%), Збройним силам України (74%); волонтерським організаціям (69%); Національній гвардії України ((64%); Церкві (63%); уряду України (57%); Верховній Раді України (57%); ЗМІ України (56%); громадським організаціям (52%); Національній поліції (51%) [7; 8].

Таким чином, українці демонструють не лише достатньо високий рівень підтримки нової влади, але і позитивне налаштування на подальший розвиток країни. Джерелом такої підтримки, є, вочевидь, їх очікування та надії, що потужно кристалізувалися під час виборів 2019 р. Тепер, як кажуть, «м'яч на стороні влади», її завданням сьогодні є конвертація підтримки громадян у реальні результати суспільно-політичного розвитку, збереження довіри, а не «розбазарювання» її через неефективність, бездіяльність та концентрацію на індивідуально-групових інтересах.

Зрозуміло, що найбільш надійним ресурсом легітимності влади є її ефективність, здатність виконувати функцію ціледосягнення. Нездатність демократичної влади реалізувати стійке економічне зростання та підвищення рівня доброту громадян знижують її функціональну легітимність. Результати третьої хвилі демократизації (С. Гантінгтон) свідчать про те, що основна загроза молодим демократичним країнам полягає в низькому рівні ефективності. Виникає така негативна закономірність: низька ефективність демократичної системи викликається неефективністю політичних рішень, що приймаються керівництвом держави, а недостатня легітимність правління не дозволяє владі діяти ефективно, уникаючи популізму.

Особливість сучасного етапу формування функціональної ефективності інститутів влади полягає у тому, що завдання, які стоять перед суспільством, є надзвичайно складними і багатоплановими, їх результативне виконання неможливе лише за рахунок участі вузького кола правлячої еліти, об'єктивно необхідною є мобілізація зусиль усього суспільства, а відповідно – налагодження співпраці влади та громадян. За влучним зауваженням Ю. Габермаса: «Ідея самоорганізації, що відтворюється через громадську комунікативність вільно об'єднаних членів суспільства вимагає подолати «відокремлення» держави та суспільства» [9, с. 18].

Таким чином, на перший план виходить комунікативна сутність процесів легітимації влади, які формуються у публічній сфері та під впливом громадської думки (Ю. Габермас). Публічна сфера в даному контексті постає як простір комунікативних взаємодій, мережа соціальних комунікацій, які постійно фільтруються та поєднуються у «тематичні вузли громадських думок» [10, р. 360]. Індивід перетворюється на громадянина тоді, коли набуває здатності опиратися спробам держави «колонізувати його життєвий світ». Такий громадянин не наділений правом державної влади, але наділений правом легітимації цієї влади як повноправний суб'єкт комунікативної взаємодії [11, с. 95].

Розвиваючи положення, сформульовані у роботах Ю. Габермаса, можна визначити, що потужним механізмом легітимації сучасної політичної системи є функціонування у публічному просторі комунікативної взаємодії, створення та циркуляція громадської думки, артикуляція та агрегація визначених у суспільстві позицій, переконань та прагнень.

Основна проблема розвитку комунікативної взаємодії держави та громадянського суспільства в Україні – це безсистемність, невизначеність та неусталеність її форм. На думку сучасних дослідників, ефективність комунікативної діяльності потребує нової мотивації для співпраці інститутів державної влади та самоврядних структур громадян [11]. Така нова модель комунікативної взаємодії передусє зламає стереотипів громадянського «відчуження» та

владного «нехтування» у вирішенні проблем, усвідомлення об'єктивної необхідності постійної функціональної співпраці для формування адекватної відповіді на сучасні зовнішні та внутрішні виклики. Саме за таких умов формується і стабільна довіра до влади, яка ґрунтується не тільки на суб'єктивних очікуваннях, а, передусім, на реальних результатах спільної роботи. Як слушно зазначає О. Висоцький: «Легітимаційна політика здійснюється завдяки комунікації, через комунікацію та для комунікації (продовження та удосконалення цієї політики). Іншими словами, комунікація є і причиною, і засобом, і метою легітимаційної політики» [12, с. 77].

Аналіз перших місяців діяльності нової української влади дозволяє зробити висновок, що В. Зеленський та його партія розуміють необхідність демонстрації результату діяльності. Це підтверджується небувалими темпами законотворчості, миттєвим формуванням Кабінету Міністрів, прийняттям в першу чергу «наболілих» законів про імпичмент президента та зняття депутатської недоторканості, намаганням пришвидшити організацію зустрічі в «норманському форматі» та отримати позитивний результат переговорів по врегулюванню конфлікту на Донбасі, регулярними публічними виступами та пресмарафонами.

Така бурхлива діяльність поки що дає свої результати, оскільки рівень підтримки В. Зеленського, за даними соціологічної групи «Рейтинг», за невеликий період після виборів (серпень-вересень) зріс майже на 20%. Важливим є також і те, що зростання підтримки діяльності президента збіглося з початком роботи нової Верховної Ради, позитивна оцінка діяльності якої зросла у порівнянні з липнем 2019 р. на 30%, а кількість негативних оцінок впала з 80% до 16% опитаних. На такому оптимістичному тлі навіть робота прем'єр-міністра О. Гончарука, який особливо ще нічим не відзначився, позитивно оцінили 29% [14].

Високий рівень довіри до влади на даний час пояснюється також і демонстрацією відкритості, та прагненням встановити постійний діалог з суспільством. Саме в цьому вбачає переваги команди В. Зеленського Л. Мисів, заступник директора соціологічної служби «Рейтинг». Він відзначає, що «нинішня влада, на відміну від усіх попередніх, безпосередньо комунікує з населенням, доносячи свою позицію, і людям це безумовно подобається». Водночас експерти звертають увагу на те, що значна частина демонстрованої підтримки сформована за рахунок вдалого інформаційного маніпулювання громадською думкою і потребує якнайшвидшого підкріплення успіхами у соціально-економічній сфері. Так, науковий директор Фонду «Демократичні ініціативи» О. Горань зазначив: «Я думаю, що певний час рейтинг влади буде триматися, особливо, з урахуванням їх вдалого використання телевізійної картинки і соціальних мереж. ...Багато в чому це буде залежати від ситуації в економіці, а тут ... треба буде приймати ряд непростих рішень, в тому числі по землі, тарифам і так далі» [14].

При дослідженні проблеми довіри необхідно враховувати також і те, що її формування відбувається як під впливом конкретних результативних дій суб'єктів, так і рівня розвитку усвідомленої комунікативної взаємодії держави та суспільства. До українських реалій можна застосувати теорію Р. Роуза, який порівнював пострадянське суспільство з піщаним годинником. З одного боку існує активне суспільне неформальне життя у сфері громадянського суспільства, з іншого – потужна система взаємодій всередині політичної еліти, а от середина такого піщаного годинника, що відповідає за співпрацю та порозуміння еліти і громадян є надзвичайно вузькою і її «пропускна здатність» дуже обмежена [15, с. 87]. Саме це і руйнує довіру: нестача реальних спільних дій заповнюється міфами, популістськими схемами, черговими безпідставними очікуваннями ідеального правителя-месії.

Яскравою ілюстрацією цього є надзвичайно висока персоніфікація довіри до влади в українському суспільстві. Як влучно відзначила Г. Зеленько, «в Україні політичний абсентеїзм накладається на суспільний патерналізм. Останній проявляється у надмірних суспільних очікуваннях і сподіваннях на державу» [3, с. 49]. Підтримка процесів реформування громадянським суспільством напряму залежить не стільки від його змісту та результатів, скільки від того, хто саме, або яка політична сила очолює цей процес. За даними

соціологічних опитувань, упевненість громадян у позитивному характері реформ, що відбуваються в суспільстві, у травні 2018 р. складала близько 35%, а після перемоги у 2019 р. В. Зеленського відразу збільшилася майже вдвічі і сягнула 60%. А у серпні, після перемоги пропрезидентської партії «Слуга народу» на парламентських виборах, частина українців, що переконані в успішності реформ склала 70% [4].

Диференціація персоніфікованої довіри до влади залежить також і від партійної ідентифікації громадян та електоральних результатів партій. Так, наприклад, позитивні очікування від процесу реформування у виборців «Європейської солідарності» з червня по серпень 2019 р. зменшилися з 79% до 49%. Виборці «Опозиційної платформи – За життя» трохи підвищили віру в успішність реформ (з 35% до 48%), але їх показник недовіри у даних питаннях є найвищим – 45%. Рівень довіри до державних лідерів відбивається також і у тому, кого українці вважають провідною силою позитивних змін у країні. Зокрема, ознакою невисокого рівня підтримки П. Порошенка у 2018 р. було також і те, що лише 24% опитаних пов'язували з його діяльністю успішність реформування, навіть уряд мав більший показник (31%) [16]. Великий кредит довіри до нового президента В. Зеленського кардинально змінив ситуацію: президента як головну рушійну силу реформ визначили вже 66% опитаних, Верховну Раду – 43%, а уряд – 35,5% [4].

Таким чином, високий рівень довіри до нового президента В. Зеленського трансформується в очікування позитивних реформ в Україні, а високий рівень персоніфікації цієї довіри покладає на нього усю відповідальність за результати розвитку ситуації. Сьогодні Україна в черговий раз має шанс нарешті «увімкнути» державу, зламати траєкторію «квадратного колеса» і рушити, нарешті уперед. Закономірним є запитання, з чим пов'язані такі висновки? В країні ж за, великим рахунком, нічого не змінилося. З одного боку – це так, а з іншого змінилося найголовніше – ставлення людей до влади, перспектив розвитку, ролі кожного в процесах, що відбуваються. Звичайно, досвід підказує нам, що ці зміни не тривалі, але зараз об'єктивно існує можливість закріпити їх в часі та використати як фундамент для формування постійно діючої системи функціональної співпраці влади та громадян. Саме це буде свідчити, що Україна здійснила якісний перехід від гібридного неопатрімоніального правління до демократії.

Використана література:

1. Андрушкевич Н.И. Легитимность в толковании испанского философа Ортега-и-Гассет // Полития. Анализ. Хроника. Прогноз. 2001–2002. №4. С. 181–194.
2. Новакова О.В. Політична модернізація та розвиток демократичних процесів в сучасній Україні: Монографія. Луганськ: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2006. 216 с.
3. Зеленько Г.І. Подолання кризи інституційної довіри як передумова розвитку соціального капіталу // Політика суспільних реформ: стратегія, механізми ресурси. Збірник наукових праць / за ред. О. О. Рафальського, О. М. Майбороди. Київ: ІПіЕНД НАН України, 2018. С. 38–66.
4. Бондаренко П. Ставлення українців до реформ: куди поділася «зрада»? Фонд «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва 18 вересня 2019. URL: <https://dif.org.ua/article/stavlennya-ukraintsiv-do-reform-kudi-podilasya-zrada> (дата звернення 30.09.2019).
5. Вибори Президента України 17 січня 2010 року. Сайт Центральної Виборчої комісії. URL: https://cvk.gov.ua/vibory_category/vibori-prezidenta-ukraini/vibori-prezidenta-ukraini-17-sichnya-2010-roku.html (дата звернення 25.08.2019).
6. Оцінка громадянами ситуації в країні та діяльності влади. Разумков Центр. 17 вересня 2019. URL: <http://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-ta-diialnosti-vlady> (дата звернення 1.10.2019).
7. Українці оцінили нову владу: рейтинг Зеленського б'є рекорди. Соціологічна група «Рейтинг». 12 вересня 2019. URL: <https://news.liga.net/politics/news/ukraintsy-otsenili-novuyu-vlast-reyting-zelenskogo-bet-rekordy> (дата звернення 25.09.2019).

8. Підсумки 2018: громадська думка. Фонд «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва. 28 грудня 2018. URL: <https://dif.org.ua/article/pidsumki-2018-gromadska-dumka> (дата звернення 20.08.2019).
9. Габермас Ю. Структурні перетворення у сфері відкритості: дослідження категорії громадянське суспільство. Львів: Вид-во «Літопис», 2000. 319 с.
10. Habermas J. Between Facts and Norms. Contribution to a Discourse Theory of Law and Democracy. Cambridge, Massachusetts : The MIT Press, 1996. 453 p.
11. Хабермас Ю. Демократія. Разум. Нравственность: М.: АCADEMIA, 1995. 245 с.
12. Краснокутська Ю.С. Громадська думка як чинник легітимації політичного поля: аспекти реалізації URL: <https://periodicals.karazin.ua/politology/article/download> (дата звернення 2.09.2019); Романенко Є. Комунікативна взаємодія органів державної влади та громадськості: сутність та особливості налагодження // Державне управління та місцеве самоврядування. 2014. № 2(21). С. 190–200.
13. Висоцький О. Комунікація як компонента легітимаційної політики // Політичний менеджмент. 2008. № 1. С. 77-86.
14. Правила росту: чому рейтинги команди Зеленського йдуть догори // Фонд «Демократичні ініціативи». 18 вересня 2019 року. URL: <https://dif.org.ua/article/pravila-rostu-chomu-reytingi-komandi-zelenskogo-ydut-dogori> (дата звернення 3.10.2019).
15. Лазаренко І. С. Довіра як атрибут громадянського суспільства: комунікативний аспект // Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право. Випуск 2 (22). 2014. С. 85–89.
16. 100 днів після президентських виборів: оцінки та очікування громадян. Фонд «Демократичні ініціативи» 28 серпня 2019. URL: <https://dif.org.ua/article/100-dniv-pislya-prezidentskikh-vivoriv-otsinki-ta-ochikuvannya-gromadyan> (дата звернення 12.09.2019).

Novakova O. Communicative Aspects of Building Trust in the Authorities in Ukrainian Society.

The article analyzes the dynamics of the development of the process of legitimating of political power in Ukraine, especially the current stage of relations between the government and civil society. It is stated that the trust in the authorities in Ukrainian society is fragile and excessively personalized, formed under the dominant influence of irrational manipulative factors. The leading role of the development of communication processes in the form of continuous functional cooperation of state institutions and citizens in the process of acquiring stable rational trust in the authorities is substantiated.

Keywords: legitimacy, trust, political communication, political power, civil society.

УДК321.011.5

Гапоненко В. А.

РОЛЬ НЕФОРМАЛЬНИХ ІНСТИТУТІВ У ПРОЦЕСІ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

Досліджується роль неформальних інститутів у процесі гібридної інституціоналізації в контексті перспектив подальшої демократизації політичної системи України. Наголошується позитивний потенціал неформальних інститутів у процесі демократизації політичної системи. Доводиться гібридний характер політичного режиму та інституційних змін, суперечливість формальних та неформальних інститутів, що перешкоджає демократизації політичної системи України.

Вказуються шляхи інституціоналізації саме демократичних інститутів, зокрема створення альтернатив вкорінених у масовій свідомості неформальних інститутів, вдосконалення роботи формальних структур, завдяки деталізації законодавства та поліпшення якості їхнього функціонування, надання формального статусу неформальним практикам із визначенням дозволених методів їхньої діяльності.